

- Søndergaard Andersen (udg.): *Marxistisk litteraturanalyse* (1974), og i Aspelin (udg.): *Marxistiska litteraturanalyser* (Stockholm 1970), endelig er den omarbejdede version trykt i Benjamin: *Kulturindustri* (1973), hvori også skitsen til Benjamins Paris-projekt.
8. Jvf. Arne Melbergs artikel i dette nummer af *Poetik*, desuden Habermas: *Borgerlig offentlighed* (1971) og Hauser: *The Social History of Art*, f.eks. bind 3, kap. 2 (The new reading public), samt Pittelkow i *Rationalitet og erfaring* (se note 3). Endelig Peer E. Sørensen: *Elementær literatursociologi* (1973), (jvf. anmeldelsen i dette nr. af *Poetik*).
 9. Der er her igen grund til at henviser til Grodals udførlige analyse af *Stuk* (se note 5).
 10. Også denne problematik behandler Grodal, dels i sin *Stuk*-analyse, dels i artiklen om *Nattevagt* (se note 3).
 11. Teoretisk om tematisk analyse, se Grodal og Madsen: *Tekststrukturer*, i bogen af samme navn (Borgen 1974).
 12. Se hertil de nævnte artikler af Krovoza og Brüchner/Ricke, samt Gorsens artikel i samme bog (se note 6).
 13. Benjamin, som nævnt, men også f.eks. Kracauer og Adorno, i dansk sammenhæng er nogle af kapitlerne i Møller m.fl.: *Udsigten fra det kvindelige univers* (1972) gode eksempler.
 14. Som f.eks. ikke mindst Grodals, se analyser af Holberg, Andersen og Pontoppidan i *Tekstanalyser* (udg. Holmgaard 1971 og 1973), af Shakespeare i *Poetik* 21 (se note 3) og af Martin A. Hansen (*Poetik* 17, optrykkes i den nævnte (note 5) samling af romananalyser). På et område, der rækker ud over den borgerlige litteratur, er Anker Gemzøes analyse af *Pelle Erobreren* eksemplarisk (Vinten 1975).
 15. Ralf Pittelkows førnævnte afhandling *Rationalitet og erfaring* er et forsøg på at bringe en reflekteret og historisk-analytisk sammenhæng mellem de forskellige aspekter ved ideologi- og tekstanalyse, desværre er kun de nævnte uddrag i Kontext (se note 3) tilgængelige indtil videre, men uddragene der indledes med en oversigt over hele afhandlingen.

December 1974

Arne Melberg Introduktion til århundredeskiftet og tierne.

Den følgende artikel er oprindeligt skrevet til svensk brug og først trykt i *Ord & Bild*. Den forudsætter den type elementær kulturarv, som den dannede svensker får gennem litteraturundervisningen i skolen, og den type litteraturforståelse, som vedligeholdes af gængs forskning og kritik. I en meget kort sammenfatning ser dette historie billede således ud: efter firsernes radikalisme (Strindberg) følger halvfemsernes livsglæde og aristokratiske nationalisme (Heidenstam, Levertin), tæt efterfulgt af århundredeskiftets pessimistiske flører (Hjalmar Söderberg). Siden da kommer tiernes borgerlige realisme, hvor man atter er blevet optimistisk og desuden skildrer virkeligheden (Sigfrid Siwert, Ludvig Nordström, Marika Stiernstedt og, med forbehold, Hjalmar bergman). Samtidig dukker der forfattere op med en usædvanlig baggrund, som beskriver et »nyt« område af virkeligheden (Martin Koch, Hedenvind-Eriksson). Fra begyndelsen af tyverne bliver de kaldt proletarforfattere og finder sammen med de borgerlige realister i en religiøst farvet idyldigtning. Proletarlitteraturens gennembrud står dog uafgjort hen til tredivernes bølge af selvbiografier.

Det er mit sigte at rekonstruere denne litteraturforståelse - eller mangel på forståelse - og at give de sædvanlige navne og termer et indhold inden for en materialistisk historieskrivning. Til dette formål anvender jeg en terminologi, som er velkendt for *Poetiks* læsere. Men den er ikke velkendt for svenske læsere, lige så lidt som den svenske historie er det; derfor min introducerende og skematiske anvendelse. For meningen er, at artiklen skal fungere *introducerende*, den skal kunne føre ind i et kritisk studie af den svenske litteraturs historie og hermed en kritisk forståelse af det borgerlige samfunds bevidsthed om sig selv.

Borgerskabet er virkelig blevet dårligt behandlet i litteraturen. Forfatterens bevidste stillingtagen har pendlet mellem foragt, ironi og afstandtagen - selv om deres ubevidste standpunkter har været mere positive. Kapitalen har måttet savne kampdigte, merværditilegnelsen højstemt tilbedelse, borgerskabet ejer hverken epos eller historieskrivning. Frem til 1910'erne mødte den en blandet kritik, mest i form af aristokratisk foragt og en konservativ frygt for det gamle samfunds opløsning; og efter 1910'erne har den mødt ligegyldighed parret med en voksende radikal forbitrelse. Det smalle vandskel mellem disse strømme kaldes tiernes borgerlige realisme. Disse tiere ser jeg som en slags fuldbyrdelse af århundredelange ansatser, og samtidig som en forvandlingstid, hvor nye vilkår tager form. Det er på én gang en fuldbyrdelse og en begyndelse, et åndedrag i historien - ikke blot den litterære. I denne artikel vil jeg søge at vise hvorledes borgerskabet dengang endelig vandt en litteratur og det på nogle vilkår, som endnu besidder en vis gyldighed.

En dannet almenhed.

I det mindste siden Kellgrens tid har en borgerligt litterær institution¹ været ved at vokse frem, men den er samtidig blevet hæmmet af modsatrettede kræfter. I det 19. århundrede blev ingredienserne langsomt samlet sammen: forlag, romaner, en presse, professionelle forfattere, en intelligens, en dannet almenhed som publikum etc. Men noget gennembrud kan man ikke tale om. De radikale udspil i fyrreterne og firserne blev kvalt hurtigt og med ødelæggende konsekvenser for de udfarende - Almquist og Strindberg er de kendte eksempler. Det 19. århundredes etablerement havde virkelig taget resterne af de akademiske kogleriers frigørelse ved århundredets begyndelse til sig - den såkaldte romantik. Men samtidig forsøgte man at fortsætte den lange tradition fra det 17. århundrede og fremefter: at leve i embedet², d.v.s. forsøge at skrive en repræsentativ snarere end en ekspressiv litteratur. Men nu repræsenterede man ikke en magtfuldkommen enevælde på hofkulturens klassicistiske vis, snarere et bureaukratiseret statsapparats forgæves værn om et smuldrende samfund. Resultatet blev forfatterpoesi, f.eks. en blegsottig krydsning af akademisme og bureaukrati. Og den levede sit liv i stændersamfundets version af en diskuterende offentlighed: som middagenes og banketternes retorik. Her mellem skålene og salonvæggene udvikledes faktisk en hel del idealistisk humanisme - Viktor Rydberg er et godt eksempel. Men da diskussionen blev flyttet fra de lukkede eller subskriberede middage til de værtshuse, der var åbne for alle - som havde råd - kan man også tale om et gennembrud for en dannet almenhed og hermed en borgerlig humanisme. Og det sker hen mod århundredeskiftet.

Men ansatserne til den dannede almenhed fandtes langt tidligere, sammen med de organer, som rakte ud til og formede dette publikum. Fra det 19. århundredes midte var det mere reglen end undtagelsen, at bøger blev solgt til almenheden via forlag og boghandel - i stedet for at blive distribueret gennem subskription, sådan som det endnu var almindeligt hos »romantikerne«. Almquist viser tidens karakteristiske offentlighedsformer: som romantisk mystiker kan han nøjes med et cirkulerende manuskript og oplæsninger i kogleriernes intimitet; som »realist« og borgerlig radikal forsøger han på alle tænkelige måder at nå en almenhed: aviser, feuilletoner, bibliotekshæfter - foruden selve bøgerne.

Da firsernes radikalere afprøver deres publikum, synes det allerede fastere i konturerne og forekommer overvejende at bestå af middelklasseradikale og borgerkvinder - det var dem, der havde tid og råd til at læse. Og ved århundredeskiftet er den dannede almenhed etableret. Den befinder sig for størstedelen i Stockholm, hvor den bor på Norr eller på Östermalm, eller måske i villa. Villaforstederne er et fortræffeligt udtryk for det borgerlige sjæleliv - som en konkret drøm om et modsætningsfrit sådant opstod først villabyen på Östermalm for snart dog at blive opslugt af andre borgerlige realiteter: grundværdistigningen. Dens fortsættelse, Djursholm, viste sig at være mere sejlivet, og her slog en række gode repræsentanter sig ned: Viktor

Rydberg, Heidenstam, siden Ludvig Nordström og Merika Stiernstedt. Forstadslivet var dog fjernt fra vore dages sovebyinternering. Her blev ikke blot den borgerlige families privatsfære afgrænset, her eksisterede også salonen og rygeværrelset som fungerende realiteter. Sammen med familieinstitutionen fremtræder de utallige invitationsmiddage som en slags sociale og ideologiske omklædningsrum: borgeren afførte sig i familiens intimitet sine politiske, historiske og sociale bestemmelser, for over for sine ligemænd og i hjemmets skød at fremstå helt og fuldt som menneske.

Men denne »intimsfære« havde sin offentlige pendant i byens værtshuse. Forvandlet til »et menneske« i sit private milieu skyndte den dannede borger sig hen til Rydbergs eller Operaterassen; for der traf man »alle mennesker« og »hele byen«, d.v.s. den dannede almenhed i Stockholm³.

Sående er dette publikums lidenhed og homogenitet. Landbobefolkningen, d.v.s. halvdelen af Sveriges indbyggere, var udelukket som udannet, for så vidt den ikke kunne fremvise »herregårdskulturens« feudale rester; den majoritet af bybefolkningen, som var arbejdere, var også udelukket - den havde hverken tid eller råd til at læse, den boede heller ikke i villa og gik ikke på Rydbergs. Udelukket var ligeledes den gamle bureaukratisk-repræsentative litteraturs repræsentanter, som nu egnede sig bedst til hånende parodier. Resten var en potentiel læsekreds; men den var ikke stor. Normaloplaget for en roman lå ved århundredeskiftet på 1000-1500 eksemplarer; eftersom disse tal sjældent blev overskredet og bibliotekscirkulationen desuden var ubetydelig, var læsekredsen også begrænset hertil. Og man kunne synes, at forfatteren blot behøvede at sætte sig på Rydbergs en eftermiddag for at træffe hele denne skare, der promenerede forbi eller havde sat sig for at diskutere den nyudkomne bog; eller Levertins anmeldelse på »Svenska Dagbladet«s nyoprettede kulturside; eller de humoristiske allusioner i »Strix«, forståelige for denne almenhed og for ingen andre.

Begrænsningen i denne kreds er iøjnefaldende; men begrænsningen, opfattet som homogenitet, er også selve forudsætningen for de positive virkninger. For med denne dannede almenhed som social basis får den borgerlige litterære institution sit stilfærdige gennembrud. Den havde længe været forberedt, men nu bliver den til litteraturens nødvendige forudsætning - for det, som skrives uden for den, opfattes ikke som »litteratur«. Og resterne af denne institution og litteraturopfattelse medfører vi stadig.

»Menneskets« tilblivelse

Det 19. århundredes mange ansatser havde haft en tilbøjelighed til at blive stækket. Den mærkeligt langtrukne borgerlige revolution betød netop, at fremskridtene var sporadisk halvfuldførte og ofte var kommet for tidligt. Firsernes intelligens, f.eks., agerede, som om der fandtes grundlag for en kritisk intelligens; og den forsøgte socialt realistiske skildringer, som om der var et publikum for den slags. Men sådanne udspil var endnu ikke en del af

institutionens regelsystem, de savnede underlag og blev fulgt af retræter. Radikalerens forvandling til individualist kan virke som et tilbagefald, men det er samtidig også en manøvre, som er karakteristisk for den litterære institution. Og selv om halvfemsernes version af denne individualisme indeholdt rester fra nærmest feudale forestillinger, så var selve manøvren og dens succes langt vigtigere. For her blev den sidste brik lagt til det ideologiske mønster: det var det borgerlige jeg-individ, der etablerede sig som sidsteinstans og forudsætning for den litterære institution. Retræten ind i individualismen viser og udtrykker den borgerlige litteraturs centrale mønster, selve den litterære gestus: sociale og historiske sandheder bliver psykologiske og almenmenneskelige; borgeren bliver til »mennesket«. Det er ikke vanskeligt at iagttage dette borgerlige jeg-individ gennem halvfemsernes aristokratiske skrammel. Og efter endnu nogle år behøver det ikke mere udstyres, »mennesket« er skabt, det behøver ikke motiveres og problematiseres.

Til trods for individualismen begynder forfattervilkårene nu at få en ensartet karakter. Man lever af at skrive bøger til den dannede almenhed og distribuere dem gennem et forlag. Og forlaget er markedsformidler ligesom tidligere akademiet var leddet mellem forfatteren og den quasifeudale statsmagt. Forlaget overtager derfor, i patriarkalsk nidkærhed, flere af de gamle akademifunktioner og skaber desuden nye vilkår. Forlæggeren bliver en økonomisk faderskikkelse, ligesom tidligere akademiet var en ideologisk. »Forfatteren tilhører forlaget, ligesom forlaget står i forfatterens tjeneste«; denne erklæring fra Karl-Otto Bonnier⁴ sammenfatter udmærket litteraturens nu uundgåelige dobbeltkarakter, d.v.s. dialektikken mellem brugsværdi og bytteværdi: forfatteren-brugsværdiproducenten er henvist til bytteværdimarkedet via forlaget; men dette giver ham også hans relative frihed. Praktisk og økonomisk demonstrerede Bonnier på enhver måde, hvad han mente. Ikke blot ved at udgive bøger, men eksempelvis med de talrige forfattermiddage, hvor den dannede elite samledes, og med det udviklede system af forskudshonorarer, og oprettelsen af et stipendiefond ved århundredeskiftet, udtrykkeligt i konkurrence med akademiet. Den »frie« forfatter, som opstod gennem disse vilkår, begyndte også på sit faglige område at blive øm over grundlaget for sin »frihed«, en forfatterforening var blevet dannet i 1893 og ophavsretten var blevet styrket gennem tilslutning til Bern-konventionen 1904. Dette lagde det økonomiske fundament for den litterære institution. Fundamentet var så sandelig spinkelt. Men markedet viste sig snart at kunne nå langt aneligere størrelsesordener end den dannede almenheds snævre kreds, og den litterære institution og dens vilkår kom til at ekspandere med markedet.

Det kan kræve en betydelig historisk fantasi at forstå litteraturen før denne tid på dens egne vilkår - for det er først nu litteraturen definitivt bliver »litteratur« i vores betydning. Den velforberedte institutionalisering indebar en frigørelse fra tidligere sociale vilkår og skabelsen af ny; sammenknytningen med det øvrige samfund bliver langt mere indirekte, litteraturen får sin karakteristiske opgave: i offentlig form at udvikle private erfaringer. Og

afgrænsningen til en relativ autonomi åbner muligheder for en mere og mere »privat« tendens, hvilket i den litterære institution betyder en mere og mere »litterær« litteratur. Men dette sker egentlig først, da tiernes massepublikum kommer til. Endnu ved århundredeskiftet er den dannede almenheds begrænsede kreds den litterære institutions sociale milieu. Og dér giver litteraturen ikke blot litterære oplevelser, men diskuterer dette publikums konkrete erfaringer - forfatteren var jo endnu en del af den. Kultur betød endnu »dyrkning« og dannelse betød mere. Kulturbegrebet »blev associeret med havebrug eller fiskeopdræt og andre underklasseområder. Men dannelse, det var fint«⁵. Men da »kultur« hen mod tiernes slutning begynder at betyde »kunst«, er det institutionaliseringens næste trin - og den dannede almenheds opløsning.

Samfund og litteratur

Den langsomme udvikling af en litterær institution, den stilfærdige etablering omkring århundredeskiftet og den hurtige forvandling i tierne er naturligvis komplicerede processer med forgreninger og forskydninger på en række sociale niveauer. Og den antydede udvikling kan ses som et moment i hele samfundets samtidige forandringer: fra det agrare stændersamfund med dets feudale elementer til kapitalismens gennembrud - derefter dets hurtige udvikling til det urbaniserede klassesamfund, hvor konkurrencen eskalerede til monopol og den offentlige diskussion - litteraturens livsrum - til »konsumtion«.

Hele dette forløb indeholder naturligvis en vældig dramatik. I 1870 er Sverige hovedsageligt et »agrarsamfund«, i 1910 et »industrisamfund«. I halvfjerdsenerne tager urbaniseringen og industrialiseringen fart efter at have ligget temmelig stille i hele århundredet. Tidligere strukturelle forandringer havde først og fremmest omfattet landbruget: i løbet af det 19. århundrede voksede storlandbruget med den konsekvens, at antallet af selvejerbønder mindskedes og proletariseringen voksede. I 1870 omfatter »landbrugets underklasser« næsten halvdelen af alle i landbruget, og dette var igen 70% af hele befolkningen⁶. Den begyndende kapitalisering havde sammen med befolkningstilvæksten hovedsageligt ramt landsbyen, og for landet som helhed betød dette nærmest en voksende fattigdom og stagnation.

Man kan ikke vente et gennembrud for en borgerlig litterær institution under sådanne omstændigheder. For den forudsætter urbanisering og en samfundsmæssig produktion, hvor en arbejderklasse garanterer en vis velstand for et borgerskab, i form af ejendom, tid og penge. Men før 1870 dominerede endnu landsbyindustrien - jern- og savværker - og byerne var ubetydelige. Tilflytningen var ganske vist ret stor, men den blev ædt op af den høje dødelighed - godt 4% i Stockholm omkring 1850, mere end i engelske industribyer⁷ - hvilket bekræftede alle overleverede forestillinger om byen som et nedbrydende tilholdssted snarere end et kulturelt mødested.

I 1870 havde Stockholm 136.000 indbyggere og byernes befolkning var knap 13% af hele befolkningen - til sammenligning med f.eks. Danmarks 25% og Englands 62%. Men i halvfjerdsere anlægges kloakker, dødeligheden synker, tilflytningen stiger og industrier bliver anlagt - i 1910 har Stockholm 342.000 indbyggere og er landets kulturelle centrum. Byernes befolkningsandel var da steget til 25%; »ansatte i industrien« var steget fra 14,6% til 32%, mens landbrugsbefolkningen var faldet til knap 50%⁸.

Tallene giver et tørt udtryk for vældige folkeflytninger under en industriel bølge i halvfjerdsere, så igen fra midten af halvfemserne. Og løftestangen for omvæltningerne var en tæt industrialisering, først med småforetagender, men med begyndende monopolisering fra århundredeskiftet, hvor aktieselskaber skyder op, kreditmarkedet reguleres og investeringerne tiltager. De flanerende modepessimister i litteraturen kan ikke siges at give noget umiddelbart ideologisk udtryk for denne dynamiske tid. Men vel indirekte; de viser på sin vis litteraturens samtidige og betingede institutionalisering, som giver det borgerlige privatliv offentlig form; et stormens øje, hvor modsætninger, klassekamp og samfundsmæssig udvikling synes ophævet - men er dets forudsætning. Når nu litteraturen vender sig »indad« og tager »sjælen« op til behandling, så er det en karakteristisk litterær gestus, som etableringen af institutionen har muliggjort. Og den litterære gestus' ideologiske overtoner falder sammen med dens reelle indhold. Når den affører borgeren hans sociale forudsætninger og får ham til at opleve sig selv som individuelt jeg, er det en reel opdyrkning af et væsentligt menneskeligt problemfelt. Men opdyrkningen synes også at indebære sin egen »naturalisering«; den kaster sine socialhistoriske forudsætninger af sig, hvorefter jeg-individet opfatter sig som givet en gang for alle. I stormens øje blæser ingen af de modsætninger, som har gjort dets ro mulig; men den kritiske rekonstruktion oparbejder disse modsætninger i privatlivets borgerlige familie, mellem privatliv og offentlighed, i den sociale klassekamp og sidst i hele dette samfunds grundlæggende modsætning: mellem kapital og arbejde. Men forfatteren, som i sin institutionaliserede autonomi opdyrker sit private jeg og offentliggør det som litteratur - forfatteren udtrykker på denne måde håbet om et samfund uden modsætninger. Han beskriver, simpelt udtrykt, en kapitalisme uden arbejdere. Og når forfatterne i den borgerlige realismes periode atter vender sig »udad«, medbringer de både det borgerlige jeg-individ som forudsætning og den modsætningsfri kapitalisme som forhåbning. Begge dele lader med ny kraft høre fra sig igen, ved realismens sammenbrud omkring 1920.

Ansætter til en proletarisk offentlighed.

Urbaniseringen indebærer, at byen bliver et kulturmilieu, den dannede almenheds geografiske grænse og sociale baggrund bliver til den litterære institutions dialektik mellem privat og offentligt. Urbaniseringen indebærer

også vældige strukturændringer af samfundet; sammen med industrialiseringen angiver urbaniseringstermen tendenserne til det ny klassesamfund, hvor arbejderne er de bærende. Men de modsætninger, som det etablerede borgerlige samfund bygger op, fremtvinger også dets forvandling. Når arbejderne anvendes som løftestang og objekt, indebærer dette, at de organiseres som 'klasse i sig'. Og når organiseringen bliver selvstændig og får politiske og faglige former, bliver arbejderne en 'klasse for sig': arbejderne bliver da et subjekt, som stræber efter samme »menneskelighed« som borgerskabet allerede synes at have nået.

På det litterære niveau udvikles denne kamp, så snart den litterære institution har etableret sig og den fortsætter i en første bølge frem til omkring 1920. Og på det tidspunkt er institutionen forvandlet til en struktur, som kommer til at overleve flere kommende angreb. Da er - tendentielt - den dannede almenhed blevet opløst og blevet til et massepublikum, den offentlige diskussion er blevet konsumtion, med familien som konsumtionsbasis, og litteraturen har styrket sin »autonomi« med den konsekvens, at jeg-individet har opløst sig i det psykologiske eksperiment, og litteraturen er blevet mere og mere »litterær« og har åbnet sig for en formel »modernisme«.

Muligheder for dette findes anlagt allerede i den litterære institutions modsigelsesfyldte fundament. Der er plads til ekspansion, og det, som sker er at arbejderklassen fremtvinger en ekspansion. For med urbaniseringen bliver arbejderne potentielle læsere, og ingen borgerlige hensyn kan i det lange løb hindre forlæggeren i at benytte sig af denne mulighed. Litteraturen har jo med institutionaliseringen fået en dobbeltkarakter: dens brugsværdi er blevet udviklet af en begrænset læsekreds, men dens bytteværdi kender ingen grænser. Nu udvikles markedet og bytteværdien og fremtvinger på den måde kvalitative forandringer i institutionen.

Arbejdernes læsemuligheder var frem til århundredeskiftet ligeså begrænsede som landsbybefolkningens nogensinde havde været. Dels lå flertallet af industrierne stadig uden for byerne og derfor også i udkanten af bogcirkulationens områder. Og dels var arbejdet endnu temmelig patriarkalsk organiseret, d.v.s. arbejderne var bundne til fabrikken fra morgen til aften. De havde ganske vist ofte lange pauser, men disse kunne næppe udnyttes til læsning; om ikke andet kræver dette egne bøger, og de var endnu utænkeligt dyre. Kortere arbejdstid var derfor en central forudsætning for arbejdernes dannelse. Tid, som er ledig både for produktion og reproduktion, tid, som opfattes som fri, er i det hele taget en nødvendig betingelse for den selvstændige dannelsesproces, hvor mennesket opdyrker sin menneskelighed. Frederik Sterky påpegede i halvfemserne, at »med en nedsat arbejdstid ville arbejdernes interesse for selv at skaffe sig de kundskaber, som overklassen nu nægter dem, i høj grad vokse«⁹.

Arbejdstiden sank også, mellem 1891 og 1905 fra 12 til 10 timer om dagen og fra 65 til 60 timer om ugen, for derefter at ligge ret fast nogle år, men igen synke ned mod 8-timersarbejdsdagens gennemførelse i 1920. Og de indvundne timer synes i ikke ringe grad at være blevet brugt til læsning. Men flere

forudsætninger begyndte også at blive opfyldt: løn, bolig og adgangen til bøger blev forbedret, alt sammen led i den raske urbanisering.¹⁰

Boligsørgsmålet var særligt brændende. Endnu ved århundredeskiftet kunne arbejderens boligdefineres som den, der bor i lejlighed uden dagligstue og egne rum¹¹. Den mest almindelige boligform var en slags kaserner eller arbejderkollektiver, som i mangel af plads og skillerum umuliggjorde et familieliv i borgerlig forstand. Groft sagt umuliggjordes også såvel et sjæleliv som en kultur - på grund af mangel på eget værelse henholdsvis dagligstue. Og fritiden var ikke blot knap i henseende til tid og plads, men også mørk. Elektrisk lys er i Sverige nærmest en betingelse for individuelle læsere, for konsumtionslæsning, men petroleum- og karbidlamper dominerede endnu. Store byboliger begyndte at blive elektrificeret i firserne, men det elektriske lys nåede ikke ud til arbejderklassen før hen mod slutningen af tierne, hvor petroleummen tilfældigvis var sluppet op.

Den hurtige tilflytning til byerne betød boligmangel, d.v.s. stigende huslejer, men stadig dårlige pladsforhold. Da fritiden udvidedes, var det så meget desto mere nærliggende at finde offentlige og kollektive former for oplysningsaktivitet. Allerede i halvfemserne var de første arbejderbiblioteker startet i en hårdt tiltrængt konkurrence med den borgerlige offentligheds institutioner - i Stockholm var f.eks. den eneste læsesal, KB (Kungliga biblioteket), lukket i arbejderens fritid¹². Disse ansatser skød vældig frem efter århundredeskiftet. Ved statsbevillinger fra 1905 voksede folkebiblioteker frem, ligesom de biblioteker som blev organiseret af afholdsbevægelsen og af det, som blev til ABF (Arbetarnas bildningsförbund); inden for rammerne af sidstnævnte fandt også forelæsninger og studiekredse sted. Føjer man dertil den voksende partipresse, forlagsvirksomheden og bevægelser som Folkets hus og Folkets parker (fra halvfemserne), »folketeatret« og -scenerne (fra tierne), så viser sig simpelthen konturerne af en *proletarisk offentlighed* i konkurrence med den netop etablerede borgerlige¹³.

Denne ansats til en alternativ institutionalisering mangler imidlertid den borgerlige offentligheds karakteristiske dialektik mellem privat og offentligt - i det mindste så længe arbejderens mangler den intimsfære, i form af familieliv og egen plads, som er en forudsætning for opdyrkningen af det enkelte menneske. Den proletariske offentlighed tenderer derfor til at antage kollektive og politiske former, mens den borgerlige kommer til at fremtræde som humanistisk og upolitisk. Men netop den borgerlige kulturs evne til at fremtræde som almenmenneskelig betinger dens hegemoni. Dens afføring af de socialhistoriske forudsætninger og netop funderingen af denne gestus i den litterære institution bevirker, at heller ikke striden mellem de to kulturformer kom til at fremtræde som politisk eller næppe overhovedet som ideologisk. Snarere som en organisatorisk kamp om en fælles kulturarv, en kamp som blev motiveret med en retfærdig fordeling. Arbejderkulturen er således ikke mindre modsigelsesfuld end den borgerlige. Den proletariske kultur bekæmper jo - tendentielt og i realiteten - den samme kultur, som den siger den vil delagtiggøres i.

Proletarisk og borgerlig litteratur i tierne.

En klassekamp på et kulturelt og litterært niveau kan således rekonstrueres ud fra de faktiske forhold på dette tidspunkt. Hermed er ikke sagt, at kampen blev ført bevidst. Tværtimod er det slående med hvilken iver dens deltagere var i stand til at nå til ideologisk enighed, d.v.s. enighed om kulturens almenmenneskelige karakter og arbejderens ret til at få del i kulturarven¹⁴. Strindbergfejden omkring 1910 kan faktisk ses som en åben strid mellem en overvejende proletarisk-radikal lejr og en borgerlig-konservativ. Men den forekommer alligevel at være en skindebat eller reflekser fra en virkelig kamp, eftersom den mest angår personer, ordvalg og småting. Kun Strindbergs egne synspunkter kan i dette perspektiv placeres som en bevidst kamp, hans hån mod »mikrocafeerne på Operaterrassen« og til sidst hans udtræden af forfatterforeningen kan jo ses som en radikal afstandtagen fra den netop etablerede litterære institution - omend uden et klart alternativ¹⁵.

Den litterære institutions udvikling gennem konfrontationen med en embryonal proletarisk offentlighed kan derfor bedst beskrives som en integration, selv om den kvantitative ekspansion også fører til begge parter kvalitative forvandling. Dette eksemplificeres af proletarlitteraturens udvikling i tierne. I begyndelsen var denne »litteratur« helt integreret i proletariske former og fungerede som kampdigte og agitation. Omkring 1910 begynder omstændighederne imidlertid at give plads til fiktionsprosaen. Martin Koch skriver da *Arbetare* og *Timmerdalen*, som må siges at være tidens mest ambitiøse forsøg på at give den borgerlige romanform et proletarisk indhold ved at skildre kollektive og historiske erfaringer ud fra et konsekvent klasseperspektiv. Koch var da også flittig i partiarbejdet, som han imidlertid trak sig ud af i løbet af tierne for i stedet at blive »fri forfatter«, d.v.s. integrere sig i den litterære institution. I 1915 vælges han yderligere som suppleant til forfatterforeningens bestyrelse (hvorpå Heidenstam går af som formand) for til sidst at afslutte sin bane med *Legend* fra 1920, en religiøst-individualistisk roman. Jeg »forsøger at udvikle mig fra proletar til - solitær!«¹⁶ således udtrykker han på det tidspunkt sine hensigter, som blev kronet med held.

Andre eksempler giver Ivan Oljelund og Ragnar Jändel, de eneste i denne generation, som kommer fra et genuint industriarbejdermilieu. Under disse opvækstbetingelser lærer de ikke at kunne få erfaringer om »kultur« og »menneskelighed«. Som skribenter er de derfor først agitatorer og kampdigtere. Men som skribenter får de også tilbudt den litterære institutions relative frihed og de slutter begge tiåret med som forfattere at forkynde netop »mennesket« mod den proletariske erfaring. Samme karakteristiske integrationskurve beskriver Rudolf Värnlund noget senere, også han med en udpræget proletarisk baggrund. »Men for mig ligger sandheden ikke i teorien, men i mennesket«, således sammenfatter han i et brev *Vandrare till intet* (1926)¹⁷. Og samme tanke får utallige udtryk hos Jändel. »Man glemmer, at der dog, dybest set, slet ikke findes klasser, men kun mennesker«, erklærer han i *Det stilla året* (1925 p. 27). Og i *Den trånga porten* (1924) begynder han at tage

oprindelsen op: »Sin *rod* har mennesket ikke i tiden, men i det tidløse. Men du ser arbejderne kun som arbejdere, som medlemmer af en klasse. På den måde øver du vold imod dem, tager deres menneskeværd fra dem. Thi at de er mennesker, at de er *sjæle* - det ser du ikke!« (p. 221).

Den forhenværende proletar Jändel har tydeligvis glemt at »krænkelsen«¹⁸ kommer fra det kapitalistiske system, som faktisk organiserer arbejderne som arbejder. Samme tankesaltomortale foretager Ivan Oljelund i *Inyjord* (1920): »Jeg kan ikke mere opretholde myten om en udvalgt klasse, et menneske er et menneske. Klassesynspunkter hviler på en økonomisk vurdering af mennesket. En sådan er helt enkelt skadelig!« (p. 215).

Den »økonomiske vurdering«¹⁹ som lønarbejdet faktisk påtvinger lønarbejderen vendes således mod arbejderen selv og denne formenes til i tanken at forvandle sig til »menneske«²⁰ - d.v.s. det borgerlige jeg-individ, som arbejderens arbejde har muliggjort. Oljelund har jo selv, med sin integrering i den litterære institution, gjort denne rejse fra proletar til »menneske«²¹ - i tanken. Og den citerede bog giver et næsten idealtypisk eksempel på hans udvikling og dermed på, hvordan konflikten mellem litterær institution og proletarisk offentlighed bliver løst i Sverige i tierne.

Men det er ikke blot proletarlitteraturen, der forvandles. Arbejdernes nye status som potentielle læsere forvandler hele markedet gennem en ekspansion og fremtvinger derved også metamorfoser i den oprindeligt borgerlige litteratur. Den bliver mere og mere autonomt institutionaliseret og hele litteraturen tenderer derfor til en spaltning, mellem den »finkultur«, som får sine vilkår fra den litterære institution og den »massekultur«, som motiveres direkte af markedet.

En sådan udvikling kræver ikke blot flere læsere, men frem for alt flere købere. Begyndelsen hertil blev gjort med en serieudgivelse af nye bøger og oversættelser straks efter århundredeskiftet. I 1905 startede Ljus' forlag med sin enkroneserie, 1906 startede Bonniers sin (»De bedste bøger«) og 1908 startede Åhlén & Åkerlund sin, som var underholdningsbetonet. Men selv en krone var ret mange penge for en arbejder, som tjente omkring 1.000 kr. om året. Og en nyudgivet roman var utænkelig for ham, den kostede jo omkring 5 kroner. En radikal ændring indtrådte imidlertid 1910, da Nordiska Förlaget begyndte at udgive 25-øresbøger - de fik et normaloplag på 60.000 eksemplarer!¹⁸

Frem til 1913 - hvor Åhlén & Åkerlund købte Nordiska Förlaget og markedet begyndte at blive monopoliseret - foregik en hurtigt ekspansion af allehånde billigserier. I følge et skøn blev der i disse år solgt 10 millioner eksemplarer!¹⁹ Lægger man dertil, at ugepressen samtidig begynder at leve af feuilletoner, bekræftes billedet af en forbløffende udvikling: litteraturens sociale basis var blevet ændret fra et begrænset og homogent publikum til et næsten ubegrænset massepublikum. Føjer man dertil den litterære institutions etablering og dannelse af den proletariske offentlighed, får man billedet af en tid, en kort tid, hvor litteraturen havde en samfundsmæssig betydning, som den hverken før eller siden har kunnet nå. De mest skiftende og modstridende

sociale betingelser virker her sammen til et tiår med en voldsom dynamik - og det gælder jo ikke bare litteraturen.

Dette kommer ikke mindst til udtryk i den romanlitteratur, som bryder frem omkring 1910 og som man i håndbøger plejer at kalde borgerlig realisme. Termen hører til de få vellykkede i den gængse periodisering. Her er der virkelig tale om »realisme«²² - samfundsskildringer ud fra et individperspektiv - og »borgerlig realisme«²³: dens almene forudsætninger er det borgerlige samfunds gennembrud og den litterære institutions etablering. Mere specifikt »borgerlige«²⁴ er disse romaner i deres emnevalg: her dominerer individets udvikling til »menneske«²⁵ og familiens og pengenes betydning herfor. Og endelig er disse romaner »borgerlige«²⁶ i deres intime afhængighedsforhold til den dannede almenhed: denne er moralsk og social referenceramme, forudsætning og publikum.

At den dannede almenhed endnu fandtes som en realitet omkring 1910 er den eneste rimelige forklaring, jeg kan finde, på den borgerlige realismes vitalitet. Det forekommer nu at være lige så let at skrive en roman - og tit en veldimensioneret og dygtigt skrevet roman - som, lad os sige, for Runius at smede bryllupsrim eller for vor tids intelligens at formulere synspunkter i en avisdebat. Og at den dannede almenhed gradvis opløses i løbet af tierne er den eneste rimelige forklaring - inden for den litterære institutions rammer vel at mærke - til at disse borgerlige realister hen mod tiårets slutning i så forbløffende grad ændrer deres udgangspositioner; fra regelret religiøse omvendelser, som Sven Lidman, til Hjalmar Bergmans »afsked«²⁷ med alle borgerlige forhåbninger - eller til Ludvig Nordströms stadig fornyede oplevelse af, at tiderne skiftede; i 1920 noterer han f.eks. i sin dagbog, at »vi står netop nu på tærsklen fra den kapitalistisk-socialistiske epoke til den åndelige«²⁸. Her har vi penderne til proletarforfatterens samtidig stedfundne retræter fra klasse og kamp. Disse havde opdyrket »mennesket«, realisterne har fået øje på »massen«, d.v.s. denne har tilintetgjort fundamentet for deres borgerlige realisme. Således slutter tiernes undersøgelser af den litterære institutions rammer: forfatterne demonstrerer, én efter én, den litterære gestus og går fra samfund til individ, fra det ydre til det indre. Og det bliver ikke let at slippe ud af det igen.

Naturligvis er publikumsforandringer ikke tilstrækkelige til fuldstændigt at forklare litteraturens forvendinger i løbet af tierne. Det er en delforklaring, en indikation og et moment i ændringerne af litteraturens sociale vilkår. Men til helhedsforklaringer kræves mere: såvel den bredere historiske udvikling, som forfatterens individuelle dannelsesproces og litterære særegenheder. Tidens dramatik er vel af en sådan art, at den næppe behøver at påpeges: verdenskrigens omvæltende erfaringer indvirkede selv på Sverige. At en gammel tid gik i graven, blev desuden bekræftet af den revolutionære bølge, som fejede over Europa i krigens spor. Den berørte selv Sverige i form af sulturoligheder, revolutionære planer og opråb fra de nydannede venstresocialister og en bølge af faglige konflikter, som m.h.t. antallet af »tabte arbejdsdage«²⁹ kun overgås af storstrejken og metalstrejken³⁰. Valgretsreform-

men, 8-timersarbejdsdagen og den første socialdemokratiske regering 1920 turde for mange have bekræftet, at en ny tid var ved at begynde. Og i det mindste i litteraturen blev ændringerne reelle og blivende; Hjalmar Bergmans Wadköping og Ludvig Nordströms Öbacka forvandlede nu fra levende milieuer til de litterære sammenfatninger af en tabt verden. Og disse var jo ikke ene om at sammenfatte noget forgangent og søge efter noget nyt; rundtom i Europa sad giganterne og bearbejdede en erfaring af mistænkelig lighed. Proust søgte sin flydende tid, Joyce rekonstruerede sin i detaljer og Thomas Mann lod, nogle år senere, hele den borgerlige verden tilintetgøres med Hans Castorp i Flanderns skyttegrave. Der skete noget omkring 1920, det er tydeligt, historien trak på skuldrene og selv den svenske virkelighed omformedes; og med den litteraturen.

Oversat af Jørgen Holmgaard.

Noter

1. Termen »litterær institution« søger jeg at anvende i den betydning, som Peer E. Sørensen har givet den i *Elementær litteratursociologi* (1973). Institutionsbegrebet afgrænser her et litterært felt i den samfundsmæssige totalitet. Dette felt består både af de materielle produktionsforhold, som er specifikke for litteraturen, og af de immaterielle, så som de underforståede konventioner, regelsystemer, formelementer, genrer o.s.v., som er afgørende for om noget skrevet opfattes som »litteratur«, og at skribenten opfattes som »forfatter«. Sørensens litteratursociologi fik med denne artikel sin første præsentation på svensk. Et oversat udvalg af Sørensens bog vil indgå i antologien, som skulle udkomme i løbet af foråret 1975. Her indgår også dele af denne artikel.
2. I *Författarne i ämbetet* (1970) vil Bo Bennich-Björkman vise at litteraturens sociale milieu i Sverige frem til det 19. århundrede er det statslige bureaukrati.
3. Termerne »intimsfære« og »offentlighed« søger jeg at anvende i overensstemmelse med Jürgen Habermas' *Borgerlig offentlighed* (norsk oversættelse 1971). »Intimsfære« står for det område, som etableres af den borgerlige familie: løsrevet fra den samfundsmæssige produktion, men defineret af cirkulationen, d.v.s. varebyttet. Habermas ser »intimsfæren« som et socialhistorisk grundlag for den borgerlige humanisme i alle dens varianter. »Borgerlig offentlighed« står for de institutioner, som formidler dialektikken mellem det private område af samfundet (familien, produktionen) og staten; og det drejer sig om klubber, cafeer, værtshuse, aviser og litteratur, d.v.s. de steder, hvor den borgerlige »debat« foregår.
4. I følge en aviserklæring fra 1910; K.-O. Bonnier: *Bonniers. En bokhandlarefamilj. Anteckningar ur gamla papper och ur minnet*. Del V, Stockholm 1956, p. 236.
5. Marika Stiernstedt om den litterære situation omkring 1910. *Kring ett äktenskap*, Stockholm 1953, p. 115. Citatet kan jævnføres med Raymond Williams' diskussion af begrebet »kultur« i indledningen til *Culture & Society 1780-1950* (1958, 1966). Han konstaterer her, at ordet har ændret indhold fra »dyrkning« og »human training« til at betyde »kulturen som sådan« eller »kunsten i almindelighed«. Når dette betydningskifte finder sted i Sverige efter århundredeskiftet er det derfor et semantisk vink om litteraturens og kunstens institutionalisering.
6. Tallene er fra Torsten Gårdlund: *Industrialismens samhülle*, Stockholm 1942, p. 56.
7. I følge Arthur Montgomery: *Svensk socialpolitik under 1800-tallet*, Stockholm 1934, p. 125 f.
8. Tallene er fra Torsten Gårdlund, *ibid.*, p. 264 ff.
9. Citeret efter Sten Sjöberg: *Med kunskapens vapen. I Arbetets söner*, I, Stockholm 1944, p. 437.
10. I følge Bo Gustafsson: *Sågverksarbejderne i Norrland 1890-1913*. I *Kring industrialismens genombrott i Sverige*, red. Ragnhild Lundström, Stockholm 1966, p. 213 f.
11. Jfr. *Svensk stad. Liv och stil i svenska städer under 1800-tallet* (red. Gregor Paulsson, Stockholm 1950). Del I, p. 551 f., 558 f. eller p. 545, hvor det hedder, at »middelklassehjemmet adskiller sig fra arbejderklassens ved at indeholde specielle rum til selskabelighed«.
12. I følge Sten Sjöberg, *ibid.*

13. Begrebet »proletarisk offentlighed« findes teoretisk udviklet i Oscar Negts og Alexander Kluges *Offentlighed og erfaring* (norsk oversættelse 1974).
14. Hvis man drager dette i tvivl, må man erindre sig den såkaldte »Brunnsvik-ånd«; eller læse f.eks. Richard Slanders ABF-foredrag samlet i *Mångfald eller ensfald* (Stockholm 1937), hvor der tales om, at arbejderne skal være »virkelige medborgere i det levende kultursamfund« ved at »delagtiggøres i kulturarven« (p. 146).
15. Se *Strindbergfejden* I-II, red. Harry Järv, 1968, f.eks. p. 165. Allerede i *Svarta fanor* kan den litterære institution siges at have fået en hånende parodisk sammenfatning i et moraliserende perspektiv. Strindbergs holdning forekommer mig dog langt fra entydig, eftersom en hovedtese jo er hans egen førstefødselsret til det parnas, han tager afstand fra. Hans barske afstandtagen gør ham dog uforståelig for den litterære institution, som erklærer, at han er gal eller barbar, i hvert fald umulig på parnasset, hvilket enkelt sammenfattes af Nils Erdmann: »En mand, som har skrevet *Svarta fanor*, er dømt« (*ibid.*, p. 1046).
16. Citeret efter Erik Sundström: *Radikalism och religiositet. En studie av tidsattityd och idébakgrund i Martin Kochs diktning*. Stockholm 1961, p. 267.
17. Citeret efter Agneta Pleijel: *De proletära motiven i Rudolf Värnlunds författarskap*. Licentiatafhandling, stencil, Göteborg 1967, p. 50.
18. Oplysningerne om bogmarkedet fra Arne Hirdman: *Alla tiders folkböcker*, Stockholm 1950.
19. I følge Eric Uhlin: *Dan Andersson före Svarta Ballader*. Stockholm, 1950, p. 235.
20. I følge det udvalg, som er blevet udgivet af Tor Bonnier: *Ur Ludvig Nordströms dagböcker*. Stockholm 1955, p. 288.
21. I følge Per Holmberg: *Arbete och löner i Sverige*, Stockholm 1968 (1963), p. 62.